

ВІДГУК

офіційного опонента доктора історичних наук, професора,
завідувача кафедри історії України і методики викладання історії
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
Райківського Ігор Ярославовича на дисертаційну роботу
**Романа Станіславовича Мельника “Функціонування терміну «Галичина»
у публічній сфері Львова: за матеріалами газети «Діло» (1923–1939 рр.)”,**
подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань
03 “Гуманітарні науки” за спеціальністю 032 “Історія та археологія”.

Ступінь актуальності обраної теми. Проблема термінології в розумінні вивчення дослідниками генези та еволюції тих чи інших термінів в історичній ретроспективі є актуальною в сучасній історіографії. Повною мірою це стосується поняття “Галичина”, що має середньовічні витoki і вже понад два століття широко вживається в публічних дискурсах Центрально-Східної Європи. Після розпаду Габсбурзької монархії в результаті Першої світової війни Галичина з 1918 р. не існувала на адміністративній мапі, причому в різних державах, що мали свою владу на цих землях, зокрема в період компартійно-державного тоталітаризму. Однак на зламі 80–90-х рр. XX ст. з падінням комунізму термін “Галичина” знову увійшов у широкий вжиток в Україні та сусідній Польщі, за словами автора дисертації, почав “викликати дискусії та асоціації, творити міти, бути політичним та культурним маркером, ба навіть використовуватись як комерційний бренд” (с. 21).

Звідси випливає актуальність пропонованого дослідження, що передбачає вивчення функціонування поняття “Галичина” в міжвоєнний період, після усталення польської влади в краї в міжнародно-правовому аспекті, до початку Другої світової війни. Автор зупинився на першому етапі існування поняття, образно кажучи, “Галичини без Галичини”, бо самої Галичини як адміністративної одиниці, що була створена у складі імперії Габсбургів, не існувало після розпаду Австро-Угорщини. Під владою Другої Речі Посполитої щодо Галичини почали вживатися інші назви, вона зазнала “вагомої

конкуренції з боку альтернативних термінів та просторів” (с. 21). Дисертація виконана, по суті, в руслі “інтелектуальної історії” / “нової інтелектуальної історії” – напрямку історичних досліджень, що сягає початками в ХІХ-е століття, але “нового дихання” набуває наприкінці ХХ-го. У полі зору “інтелектуальної історії” опинився загальний стан індивідуальної та колективної свідомості, що включає в себе дослідження всієї інтелектуальної сфери, реконструкцію історичного минулого кожної з областей і форм знання (включно з еволюцією ідей, термінів і т. п.).

У дисертаційному дослідженні Роман Мельник зосередив свою увагу на функціонування терміну Галичина в публічній сфері м. Львова міжвоєнного періоду за матеріалами газети “Діло”, що як провідна щоденна українська газета національно-демократичного спрямування давала уявлення про український дискурс цього поняття.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх новизна. Наукові положення дисертаційного дослідження Романа Мельника є достатньо обґрунтованими, а висновки – самостійними, логічно випливають з основної частини роботи, вони побудовані на основі опрацювання джерел і фахової літератури. Зміст дисертаційної роботи відображає ключові аспекти обраної теми, а задекларовану у вступі мету дослідження – дослідити публічні дискурси щодо поняття Галичина, зокрема які значення його наповнювали, хто і з якою метою його використовував – успішно досягнуто.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що автору вдалося з’ясувати на основі матеріалів щоденної преси формування терміну “Галичина”, ментальні географічні межі регіону, розкрити сприйняття та використання українським дискурсом у міжвоєнний період конкурентних регіональних назв, понять “Східна Галичина”, “Червенська земля”, “Червона Русь”, дослідити, як терміни “Галичина” і “Західна Україна” використовувалися в окремих політичних процесах українців у Другій Речі Посполитій.

Отримані результати дослідження можуть бути використані для подальших наукових розробок концепту Галичини в історичній ретроспективі, проблематики дискурсів фронтирних чи постімперських регіонів Європи, що дасть змогу глибше зрозуміти суть й особливості процесу формування індивідуальної та колективної свідомості як ключової ознаки модерного націотворення в XIX–XX ст. Крім того, зібраний та опрацьований матеріал можна використовувати в сучасному політичному житті, зокрема в контексті розуміння терміну “Галичина”.

Повнота викладу результатів дослідження в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Результати дослідження викладені в трьох наукових публікаціях за темою дисертації, зокрема в двох статтях – у фахових виданнях України та одна – у виданні, що індексується в міжнародних наукометричних базах. Кількість публікацій відповідає затвердженому в Україні чинному “Порядку присудження ступеня доктора філософії”: “Наукові результати дисертації повинні бути висвітлені не менше ніж у трьох наукових публікаціях здобувача ...”.

Структура та основні результати дисертації. Загальна структура дисертаційної роботи є логічною, в цілому дає змогу вирішити дослідницькі завдання. Основна частина дисертації складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на 14 підрозділів, висновків, у кінці роботи вміщено список використаних джерел, що містить 217 позицій, та три додатки.

Вступ до дисертаційного дослідження виконано відповідно до встановлених вимог: здобувач належним чином обґрунтував актуальність теми, об’єкт і предмет, мету і завдання, його хронологічні та територіальні рамки, розкрив наукову новизну дисертації, її практичне значення, апробацію результатів у доповідях на міжнародних конференціях та аспірантських семінарах в Українському Католицькому Університеті.

Перший розділ “Стан історіографії, джерела та теоретичні основи дослідження” складається з чотирьох підрозділів. У першому підрозділі

дисертант досліджує історіографію питання. Як він переконливо стверджує, досі немає монографії про поняття Галичини в міжвоєнний період загалом та в українському дискурсі зокрема. І це при тому, що Галичина в останні десятиліття стала предметом широких досліджень і численних публікацій. Впадає у вічі, що висвітлюючи стан наукового вивчення обраної теми, Роман Мельник робить посилання, в основному, на зарубіжних дослідників – Нормана Дейвіса, Ларі Вульфа (автора фундаментального дослідження про ідею Галичини), Ягоду Вежейську, Катажину Гібель, Мірославу Саган-Беляву, Міхала Крайковського та ін. Однак сам дисертант зауважує, що зарубіжні автори здебільшого “упускають із виду руські / українські ідеї та наративи про регіон”, на противагу до німецького *Galizien* чи польського *Galicja* (с. 28). На жаль, в українській історичній науці образ Галичини та її міф менше цікавив дослідників (Ярослав Грицак, Роман Голик, Василь Расевич та деякі ін.).

Другий підрозділ першого розділу присвячено аналізу джерельної бази дослідження, яку автор поділив на три групи: матеріали преси, окремі публікації деяких авторів та архівні джерела. Як видно з назви самої дисертації, основу першоджерел склала газета “Діло”. Водночас використано статті з іншої преси міжвоєнного періоду, як правило, публікації якої викликали реакцію “Діла”, з якою воно полемізувало чи вело конструктивну дискусію. Це були переважно польськомовні часописи як зі Львова, так і з-поза нього, усього – більше десяти назв. Важливу для дослідження інформацію почерпнуто з публіцистичних матеріалів польських політиків і публіцистів та деяких ключових українських авторів – Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського та Івана Франка, Івана Кедрина-Рудницького тощо, а також відомості з українських часописів, що стали “внутрішніми” опонентами середовища “Діла” у формуванні дискурсу Галичини, зокрема “Український прапор”, “Нова зоря” та ін. Позитивно, що досліджуючи функціонування терміну “Галичина”, дисертант не обмежився крайовою періодикою, а вибірково використав матеріали з волинських і холмських видань.

Особливу цінність для кожного дисертаційного дослідження становить використання неопублікованих архівних джерел. У дисертації Романа Мельника, за його ж визнанням, вони становлять “окремих невеликий плат джерел” (с. 37), насамперед, це архівні документи з фондів редакції “Діла” (ф. 779) та УНДО (ф. 344), що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Водночас автори використав стенограми засідань Сейму Польської республіки, доступні в електронній бібліотеці Національної бібліотеки Польщі. Загалом джерельна база є достатньою для висвітлення теми дисертації. Теоретичні та методологічні засади дослідження висвітлені в третьому підрозділі першого розділу.

Нарешті, останній, четвертий підрозділ першого розділу висвітлює функціонування поняття “Галичина” до 1923 р. Аргументовано стверджується, що воно почало вживатися з 1772 р. (у його німецькій формі *Galizien*), після анексії імперією Габсбургів частини Речі Посполитої. Дисертант згадує, що ця назва мала давні витoki в середньовічному Галицькому князівстві, але пізніше вона практично не вживалася протягом чотирьох століть. Створена Габсбургами провінція “Галіція і Лодомерія”, по суті, мала штучний характер, щоб у кінцевому підсумку міцніше прив’язати мешканців до імперії. Однак упродовж кінця XVIII – початку XX ст. у руслі модерного націотворення, формування сучасних національних спільнот розуміння терміну “Галичина” дедалі більше відрізнялося в місцевих русинів/українців, поляків та євреїв, хоч, як переконує автор, “спільна галицька провінційна (в рамках імперії) ідентичність продовжувала існувати, поки існувала сама провінція, поруч з відповідними галицькими регіональними (в рамках національних просторів) ідентифікаціями” (с. 53). Це проявилось в кардинально відмінному уявленні про територіальні межі Галичини та її майбутню державну приналежність у розумінні русько-українських і польських діячів із середини XIX ст.

Другий розділ дисертації “Галичина чи Малопольща: націоналізація постімперського простору та терміну” має чотири підрозділи. У першому з них

Роман Мельник висвітлює “межі постімперського регіону в національній державі”, як уявлялася Галичина під польською владою, за словами автора, – “Галичина Східна, Західна чи ціла”. Очевидно, що етнографічно, конфесійно та історично австрійська Галичина складалася з двох частин – східної, де домінували русини греко-католики в селах і поляки римо-католики та євреї в містах, та західної, переважно польськомовної та римо-католицької. Однак в австрійський період адміністративно Східна і Західна Галичина, за винятком хіба що судівництва, не були розділені. Польський уряд 1920 р. поділив територію колишньої австрійської Галичини на чотири воєводства – Львівське, Тернопільське, Станіславівське і Краківське. Термін “Галичина” продовжував вживатися, причому в українському дискурсі, зокрема на сторінках “Діла”, як правило, щодо східної, української частини колишньої провінції Габсбургів, яку в кон’юктурі Польської республіки та у сфері міжнародних відносин називали і Східна Галичина. Газета “Діло”, стверджує дисертант, послідовно вважала поділ на три східногалицькі воєводства штучним, щоб розділити “одноцілу галицько-українську територію” (с. 64).

У другому підрозділі висвітлюється вживання, на противагу терміну “Галичина”, поняття “Малопольща” (“Східна Малопольща”), що було, в розумінні Романа Мельника, спробою “націоналізації постімперського спірного простору”. Термін “Малопольща” мав середньовічне коріння в Польському королівстві для означення польських земель з центром у Кракові, на відміну від “Великопольщі”, що була історичним ядром польської держави. З усталенням своєї влади на східній, українській частині колишньої австрійської провінції для польського дискурсу саме “Малопольща” стала основною (хоч і не єдиною) назвою регіону, слово “галицький” і похідні від нього польські інституції краю поступово замінювали на “малопольський”. Львівське “Діло”, як і тогочасні українські діячі, протиставлялися дискурсу “Малопольщі”, що вважався історично невиправданим щодо східної частини колишньої австрійської провінції та надавав їй відверто польського національного характеру.

Дисертант висунув, на наш погляд, обґрунтовані гіпотези, як відбулося поширення терміну “Малопольща” на східну частину габсбурзької Галичини (с. 68–72), зокрема вважав це ініціативою краківських середовищ напередодні розпаду Австро-Угорщини та під час польсько-української війни.

Третій підрозділ другого розділу дисертації присвячений вживанню назв “Червона Русь” та “Червенська Земля”, як “пошуки історичної легітимізації” приєднаних до міжвоєнної Польщі східногалицьких земель. Обидві назви мали середньовічні витоки, але, на відміну від “Малопольщі”, – місцевий ґрунт, щоправда, термін “Червенська Земля” мав більш польський характер (бо поняття “Червона Русь” містило колишню українську самоназву). Автор чимало уваги приділяє використанню термінів “Червона Русь” і “Червенська Земля” в середовищі польських діячів, значно більше, ніж у самому “Ділі”, в його розумінні вони були не протиставленнями, а швидше доповненнями до дискурсу “Малопольщі”. Роман Мельник доходить висновку, що термін “Східна Малопольща” все-таки залишався базовим для польського дискурсу в міжвоєнний період. Зі свого боку, питання термінів “Червона Русь” і “Червенська Земля” не стали в часописі “Діло” настільки важливим, як назви “Малопольща”, проти якого редакція послідовно виступала. Позицію “Діла” обґрунтовано лаконічно: “не приймало дискурс «Червенської Землі» чи «Червоної Русі», але й відкидало його” (с. 92).

У четвертому підрозділі дисертант з’ясував вживання терміну “Галичина” (“присвоєння постімперської назви”), що повністю домінував у міжвоєнному українському дискурсі й абсолютно поступався терміну “Малопольща” – в польському. Роман Мельник аргументовано пояснив причини цього на конкретно-фактичному матеріалі, бо справді виникла, здавалося б, парадоксальна ситуація, коли “більш позитивно оцінювати австрійську Галичину схильні були не ті, хто був у ній при владі (поляки. – *Авт.*), а ті, хто був в глухій опозиції – українці” (с. 103). У дисертації здобувач торкнувся питання, коли виникла руська/українська назва провінції – “Галичина” (а не

“Галіція” в польському варіанті), що могло статися в 1830-х рр. або в 1848 р., але це питання ще потребує подальших ґрунтовних досліджень на основі першоджерел.

Щодо третього розділу “Галичина і Західна Україна: національний проєкт на уламках імперій”, то він складається з трьох підрозділів, у яких дисертант розкрив співвідношення термінів “Галичина” і “Західна Україна”. Останній був новим, що з’явився на межі ХІХ–ХХ ст. та містив у собі національну назву (за аналогією з поняттям “Малопольща”). У розумінні дисертанта, це була “потреба (українців. – *Авт.*) націоналізувати свій простір та подолати імперську спадщину” (с. 119). Власне, “поняття, функції, дискусії” навколо терміну “Західна Україна/західноукраїнські землі” висвітлюються автором у першому підрозділі. Поява української термінології традиційно пов’язується з ім’ям Михайла Грушевського, а своє політичне вираження вона знайшла в існуванні Західно-Української Народної Республіки. У роботі висвітлюються територіальні межі Західної України, до якої, крім Східної Галичини, були приєднані “північно-західні землі”, що до війни перебували у складі Російської армії: Волинь, Холмщина, Полісся і Підляшшя. Роман Мельник фахово проаналізував, як “Діло” скеровувало “західноукраїнську” термінологію “проти внутрішніх галицьких опонентів, проти польської влади і на північно-західних сусідів” (с. 122).

Другий і третій підрозділи третього розділу висвітлюють відповідно місце і роль Галичини у взаєминах із Волинню в рамках поєднання двох частин українських земель у складі Польщі (що було особливо важливим на шляху консолідації української нації) та проєкт “Західна Україна” наприкінці 1930-х рр., напередодні Другої світової війни. Підкреслюється, що основною відмінністю північно-західних земель у дискурсі “Діла” та загалом галицьких націонал-демократів поставав низький рівень національної свідомості, а “взаємна ізоляція, викликана відмінним минулим, взаємними упередженнями та комплексами”, а також державна політика, т. зв. “сокальський кордон”, були на

перешкоді “психічній” та “ментальній” інтеграції українських земель Польщі (с. 149). В умовах угодовської політики УНДО, що увійшла в історію як “нормалізація” в 1935–1938 рр., за підрахунками дисертанта, газета “Діло” дедалі частіше замість “Західна Україна”, особливо на “зовнішній” арені, у відносинах з державою, вживала більш нейтральний термін “українські землі в Польщі” (с. 160). Однак “західноукраїнська термінологія” збереглася, хоч і “в суттєво м’якших тонах, у внутрішньому дискурсі” (с. 162).

Останній, четвертий розділ дисертації присвячений аналізу взаємозв’язків Галичини і Великої України як двох “інших” національного простору, що набули поширення ще з XIX ст. У першому підрозділі Роман Мельник висвітлив політичний дискурс взаємовідносин та рефлексій одне про одного в досліджуваний період, коли, за словами автора, на зміну традиційній дихотомії “Галичина – Наддніпрянщина/Велика Україна прийшла “модерна”: Західна – Велика/Радянська/східна Україна (с. 178). Роман Мельник утверджує тезу, що в умовах більшовицької політики “українізації” в 1920-х рр. радянська Україна взяла на себе, по суті, “п’ємонтські повноваження”, які вона склала з початком сталінських репресій” (с. 186), а роль П’ємонту України повернула собі Галичина. Другий підрозділ присвячений аналізу публікацій, що стосувалися сучасної місії Галичини та Великої України (цивілізація чи обставини: підстави галицького “П’ємонту”), трьох консервативних авторів – Івана Кревецького, Степана Томашівського та Осипа Назарука, хоч редакція “Діла” “не вступала в пряму полеміку” з ними (с. 203).

Окремий підрозділ (4.3) розкриває культурний дискурс у взаєминах галичан і наддніпрянців. На думку дисертанта, провідним мотивом в описі культурного життя Галичини 1920-х рр. на сторінках “Діла” став занепад. На основі аналізу численних публікацій, цитувань зроблено висновок, що редакція газети бачила “провінційні” риси галицької ментальності. Багато місця в дисертації приділено з’ясуванню впливу наддніпрянських діячів на Галичину. Наголошується, що “українська ідея на певному етапі в другій половині 19 ст.

(насправді швидше, що засвідчив, зокрема, феномен появи “Руської трійці” в 1830-х рр. – *Авт.*) справді поширювалась з Наддніпрянщини на Галичину за активної участі лідерів наддніпрянського руху” (с. 228). Аргументовано тезу, що міжвоєнне “Діло” у своїх публікаціях йшло в руслі дискурсу галицької провінційності, сформованого (в українському контексті) Михайлом Драгомановим та Іваном Франком.

Зроблені автором великі за обсягом висновки (с. 232–244) логічно випливають з основної частини роботи, є в цілому аргументованими.

Зауваження та рекомендації до дисертації.

Автору доцільно було у вступі, обґрунтовуючи наукову новизну дослідження (с. 23), з’ясувати більш конкретно, що саме він зробив уперше, а які положення та висновки були вдосконалені, отримали подальший розвиток.

У дисертації, висвітлюючи функціонування терміну “Галичина” та конкурентних із ним, контрпонять, вартувало згадати про праці українського історика Богдана Барвінського, що свого часу проявляв інтерес до термінології, яку намагався утвердити (“Мала Україна”, включаючи Галичину, на відміну від “Великої України”), з національних українських позицій (*див.*: Барвінський Б. Велика й Мала Україна (В справі устійнення областної словні українських земель). Львів, 1925 та ін.).

Тема дисертації пов’язана з функціонування терміну «Галичина» в публічній сфері Львова за матеріалами «Діла», тобто в центрі дослідження є газета УНТП/УНДО, але дисертант часто використовує матеріали з інших українських і польських видань, які вартувало більше прив’язати до редакції часопису, його публікацій.

Деякі авторські твердження є дискусійними, в нашому розумінні потребують глибшої аргументації, зокрема: “в другій половині 1930-х рр. редакцію «Діла» цілеспрямовано «засипали» листами протестів проти політики нормалізації, здебільшого з Волині, написані вочевидь під впливом комуністичних сил” (с. 162, комуністичний рух був тоді в стані глибокого

занепаду з відомих причин); “галичани програли свою війну і перебували у стані політичного хаосу і культурного занепаду” (с. 178, це не була війна галичан і т. п.); “взаємна ізоляція, викликана відмінним минулим, взаємними упередженнями та комплексами, частково підсилена державною політикою, ... не дозволяла зреалізуватись «західноукраїнському» проєкту (с. 149, чому частково, дисертант сам неодноразово стверджує про рішучі заходи польської влади, щоб не допустити впливу Галичини на Волинь) та деякі ін.

Розглядаючи “націоналізацію простору” в міжвоєнний період, вживання в українському політикумі Галичини ширшого поняття – “Західна Україна”, для перенесення своєї діяльності на всі українські території Польської республіки, дисертанту, що підкреслив важливу роль у цьому комуністів (КПСГ-КПЗУ), варто було згадати про Українську соціал-демократичну партію (УСДП). На VI з’їзді 18 березня 1923 р. у Львові вона чи не першою з українських партій задекларувала у статуті себе не лише партією Галичини, але й Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, поширювала свою діяльність на всі українські землі під Польщею, перебуваючи на прокомуністичних позиціях, досягла в цьому чималих успіхів у 1923 – на початку 1924 рр.

У роботі часом трапляються одруки (с. 94, 119, 145, 168 та ін.), технічні огріхи, вислови, які потребують уточнення, наприклад, “західноукраїнська риторика” (с. 163), УНДО – найвпливовіша українська партія “на правому фланзі” в українському русі (с. 146), “лояльні соціалісти з Холма” (с. 144) тощо.

Однак висловлені зауваження і побажання значною мірою є дискусійними, не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності. Дисертаційна робота Романа Мельника містить посилання на використані автором джерела і літературу, що відповідає вимогам чинного законодавства щодо авторських прав та академічної доброчесності. Використання ідей, результатів дослідження і тексту інших авторів мають посилання на джерело інформації, оформлені відповідно чинних вимог. Як свідчить аналіз змісту

дисертаційної роботи і наукових публікацій за темою дослідження, вимоги щодо академічної доброчесності дисертант виконав.

Загальна оцінка кваліфікаційної наукової праці.

Дисертаційне дослідження Романа Мельника “Функціонування терміну «Галичина» у публічній сфері Львова: за матеріалами газети «Діло» (1923–1939 рр.)” є самостійним і завершеним дослідженням, відповідає встановленим в Україні вимогам. Основні положення і висновки рецензованої дисертації, зокрема актуальність і рівень розкриття порушених проблем, наукова новизна, апробація результатів та ін., відповідають “Вимогам до оформлення дисертації”, затверджених наказом МОН України від 12 січня 2017 р. (№ 40), “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії”, ухваленому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. (№ 44), “Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)”, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. (№ 261). Враховуючи все вищесказане, здобувач Роман Станіславович Мельник заслуговує на присвоєння йому ступеня доктора філософії з галузі знань 03 “Гуманітарні науки” за спеціальністю 032 “Історія та археологія”.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
і методики викладання історії
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

І.Я.Райківський

